

Kulturarvets värden

– mellan affektion och attraktion

När platser utsätts för stora strukturella förändringar påverkas i synnerhet människors vardagsliv men omformningarna sätter även spår i platsernas kulturmiljöer. Därmed ställs ofta planeringen av dessa platsers rumsliga utveckling inför komplicerade frågor om kulturarvets betydelser i omvandlingsprocessen. I våra stadsrum finns en mängd olika miljöer och platser som utifrån olika syften och av olika grupper konstrueras till kulturarv. Men synen på vad som är kulturarv och vad som därmed ges kulturarvsstatus förändras ständigt. Den utvecklas också i takt med att samhället förändras. Därför kan människors berättelser om och erfarenheter av kulturmiljön också återspegla den komplexitet som finns i det omgivande samhället.

I diskussionen om hur kulturarv skapas ryms också en diskussion om hur framtidens platser tar form. Miljöer och platser fylls med innehåll av de människor som brukar dem. Fysiska platser och dess förändringar får och ges alltså olika karaktär beroende på hur de tolkas och används av olika grupper av människor. Det är därmed viktigt att inte bara belysa det fasta kulturarvet med sina fysiska lämningar. Minst lika viktiga är människors kulturella kompetens och kunskaper som formas och har formats i kulturmiljön. Kulturarv består således av både materiella och immateriella delar vilka har olika betydelse för olika grupper av människor (Se t.ex. Harrison 2010).

Den här artikeln ska specifikt handla om gruvorten Malmberget i norra Sverige och generellt om hur samhället kan hantera frågor om kulturarvets roll i planeringen. Genom att ställa frågor om hur barn och ungdomar i Malmberget förhåller sig till sin hembygd och dess historia har jag valt att anlägga ett generationsperspektiv på kulturarvsproblematiken¹. Utgångspunkten är den ömsesidiga relationen mellan människor och rum, med innebörden att rum formar människor samtidigt som människor formar rum. Detta innebär också att berättelser om det förflutna går hand i hand med det samtida forandet av samhället och den personliga identiteten. Eftersom det förflutna är medskapare av samtiden behöver samhällsliga omvandlingar förstås som en i en slags tidsrumslig process där de rumsliga perspektiven kopplas samman med historiska perspektiv.

Med ett brukarperspektiv på kulturarv uppmärksammas relationen mellan materiella och immateriella aspekter. Med materiella företeelser menas till exempel fysisk infrastruktur, gatunät, byggnader och föremål medan immateriella företeelser kan vara berättelser och erfarenheter, kunskaper och kompetenser. Sammantaget är dessa viktiga faktorer för vår kunskap om olika samhällen och det vardagsliv som levs och levdes där. Att ha ett brukarperspektiv på kulturarv innebär också att samhällets olika aktörer kan ha skilda uppfattningar om hur och varför olika företeelser ska tolkas som kulturarv. Normer och ideal skapas inte bara utifrån kulturella och sociala faktorer utan i hög grad även av politiska och ekonomiska. Genom att anlägga t.ex. genus-, klass-, generations- och/eller etnicitetsperspektiv på kulturmiljö och stadsplanering synliggörs hur olika tillhörigheter homogeniseras i det heterogena stadslandskapet (Se t.ex. Smith 2008).

Historiens betydelse i kulturmiljöförvaltningen

Tillsammans med representanter för disciplinerna kulturvård, arkitektur och samhällsplanering deltog jag som etnolog för några år sedan i ett mångvetenskapligt forskningsprojekt, under ledning av professorn i etnologi Birgitta Svensson och professorn i kulturmiljövård Ola Wetterberg². I detta forskningsprojekt undersökte deltagarna utifrån olika vetenskapliga perspektiv kulturmiljöns roll i planeringen av platser som är under starkt samhälleligt förändringstryck. Bland annat utfördes fältarbete i Malmberget, där det

Bild 1. Gropen i Malmberget. Foto: Jan Norrman 1994

statliga företaget LKAB bryter malm under stadsbebyggelsen. Liksom i den större staden Kiruna måste byggnader här flyttas eller rivs eftersom de står på mark som på grund av malmbrytningen har blivit farlig att vistas på. I projektets publikation *Malmberget. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser* pekas bland annat på hur angeläget det är att kulturmiljöns betydelse för människor och i planering inte tas för given. Dessutom belyses ett behov för samhällsplaneringen att utveckla förhållningssätt till och metoder för att analysera platsers kulturvärden (Svensson & Wetterberg 2008).

Affektions- och attraktionsvärden

Birgitta Svensson har i ett flertal publikationer genom de båda begreppen *affektions-* och *attraktionsvärden* belyst spänningen mellan lokala symbolvärden och globala upplevelsevärden i konstruktionen av kulturarv (Svensson 2005a). *Affektionsvärden* handlar framför allt om människors behov av att känna sig delaktiga och höra hemma i den lokala miljön. Här spelar ekonomiska värden mycket liten roll, snarare handlar det om människors möjligheter att knyta sina minnen och erfarenheter till den hembygd där de känner till-

hörighet och tillit, oavsett om dessa minnen är behagliga eller obehagliga, ljusa eller mörka. I det lokala samhället, till exempel Malmberget, skapar känslor och erfarenheter affektiva värden som knyter de boende till sin kulturmiljö. *Attraktionsvärden* har i stället en mycket tydligare koppling till ekonomiska värden i det globala konsumtions-samhället, särskilt när dessa värden knyts till kulturarv. De visar vilka delar av det förflutna som används i strävan efter att skapa attraktiva upplevelsebaserade besöksmål för turism och rekreation. Attraktion och nostalgi hör tätt samman och präglar en stor del av den upplevelse-industri som är kopplat till turism. Här finns sällan plats för kritiska reflektioner över vilka delar av det förflutna som väljs ut respektive fördunklas. När likriktade attraktivitetsvärden får styra i urvalsprocessen av vad som ges kulturarvsstatus riskeras komplicerade och meningsskiljaktiga minnen att väljas och till sist glömmas bort (Svensson 2005a; Feldmann Eellend 2013).

Förtydligt kan skillnaden mellan affektion och attraktion beskrivas som en skillnad mellan att höra hemma på platsen och att ha en tillfällig upplevelse av platsen. Genom denna skillnad krockar ofta synen på kulturarv som en attraktionskraft för turism och upp-

Gæsteskrivent

levelser med invånarnas lokala sociala och kulturella behov. I kampen mellan homogena globala ekonomiska värden baserat på attraktion och de heterogena lokala, vardagliga värden som kopplas till affektion kan det uppstå konflikter. Dessa konflikter är viktiga att synliggöra i sökandet efter kunskap om hur kulturarvsprocesser samverkar med stora samhälleliga omvandlingar. Birgitta Svensson har vidare pekat på betydelsen av att uppmärksamma både affektions- och attraktionsvärden dessa i planeringen och bevarandet av stadens landskap. När attraktionsvärden och affektionsvärden kombineras och stärker känslan av gemenskap och tillit, formas en minnespolitik där kulturarv kan rymma både lokala, affektiva betydelser och värden och samtidigt även öppna för möjligheter att skapa nya kulturarv. Det är också i situationer när affektion och attraktion samverkar som kulturarvets giltighet i samhället blir som störst (Svensson 2005a).

Barn- och ungdomsperspektiv i kulturmiljövård och samhällsplanering

Allt sedan 1950-talet har gruvbolaget LKAB sprängt malm under markytan i Malmberget. Sprängningar och rivningar i de boendes hemmiljö är därmed inte någon ny företeelse. Snarare kan det konstateras att Malmbergsborna blivit vana vid att hus måste rivas och att människor blivit tvungna att flytta från sin hemstad. Kaptensgropen är ett av de stora dagbrott som under årens lopp successivt vuxit sig större och djupare och delat av samhället. Flera generationer har sett sina barndomsmiljöer gå förlorade i den så kallade Gropen och både barn och vuxna har erfarenheter av att gator och mötesplatser har blivit farliga, spärrats av

Bild 2. En avspärrad väg som slutar i Gropen.

Foto: Beate Feldmann 2007

Bild 3 Centrum i Malmberget, även kallat Gettot.

Foto: Beate Feldmann 2007

och till sist försvunnit. Minnen av att vara ung i Malmberget kan inte alltid och självklart länkas till befintliga fysiska miljöer. I stället måste erfarenheter och upplevelser av det förflutna knytas till berättelser och fotografier. Kulturarv består som tidigare konstaterats inte enbart av materiella lämningar utan formas även i hög grad av erfarenheter och kompetenser som skapas i människors vardagsmiljöer. Här utgör just barns och ungdomars minnen en viktig källa för kunskap om hur platser och landskap förändras och bevaras. Unga människors upplevelser av och berättelser om stadslandskapet har därmed stor betydelse för kulturmiljövård och stadsplanering, eftersom stora samhällsförändringar i allra högsta grad får konsekvenser för barns och ungdomars livsmiljöer (Christensen & O'Brien 2003).

I intervjuerna med barn och ungdomar i Malmberget lyftes särskilt två platser fram som betydelsefulla i hemmiljön. Förutom den tidigare nämnda Gropen, som skapats genom malmbrytningen och som under de senaste 50-60 åren vuxit allt mer och fysiskt delat av orten, betonades det så kallade Gettot som en viktig plats för många. På 60-talet byggdes ett nytt modern centrum med ett 13-våningars höghus som kunde vittna

om Malmbergets dåtida höga status och ekonomiska tillväxt. I takt med att malmbrytningen krävde fler och fler rivningar och avspärningar i Malmberget förlorade dock gruvorten sin status som ett framgångsrikt samhälle med många sociala och kulturella mötesplatser och arrangemang. För de ungdomar som tillbringat stora delar av barndom och tonår i det en gång så moderna centrumet, som under senare år förslummats och nu gick under benämningen Gettot, var det ganska självklart att höghuset och dess omgivning var en viktig del av Malmbergets förflutna. Tillsammans med Gropen var detta en plats som enligt dem var värd att ges kulturarvsstatus och förvalta i framtiden. En möjlig väg till att kunna kombinera kulturarvets attraktionsvärde med dess affektionsvärde är att belysa och ta hänsyn till barns och ungdomars erfarenheter. Inte minst är unga människors utsagor viktiga eftersom det är dessa som under längst tid ska forma sin vardag i det samhälle som planerare och beslutsfattare formar just nu (Johansson 2006). Här spelar kulturarvs-perspektivet även en stor roll för den yngre generationens förutsättningar för en förståelse av platsens och sin egen historia (Darlan-Smith & Pascoe 2012).

Bild 4. Centrum i Malmberget, 1960-tal. Gellivare bildarkiv.

Kulturarvspolitik handlar om hur kulturarv produceras och brukas i samhället. Men kulturarv handlar inte bara om materiella värden utan främst om människovärden och demokrati (Svensson 2005b). Ett brukarperspektiv på kulturarv ger möjlighet att diskutera och analysera de urvalsprocesser som leder till att olika händelser, erfarenheter, grupper och byggnader sluts eller utesluts i kategorin kulturarv. Och genom ett

generationsperspektiv på kulturarv får vi syn på att de platser som haft betydelse för oss som barn fortsätter att påverka oss i framtiden. Men även de platser och erfarenheter som haft betydelse för tidigare generationer ger oss kunskap, inte bara om det som har varit utan även om hur det har blivit som det är nu. Trots en stor vilja och medvetenhet om vikten av exempelvis barns och ungdomars delaktighet i samhällsplanering och kulturmiljövård finns det dock ofta en osäkerhet om hur detta praktiskt ska gå till.

Det förflutna rymmer uppenbart inte bara ljusa och trevliga minnen utan även många svåra, mörka minnen. I kulturarvsprocesser görs alltid ett urval där vissa minnen lyfts fram medan andra negligeras och skjuts undan (jfr Ashworth, Graham & Tunbridge 2007; Svensson & Jönsson 2005). En sådan förlust kan få särskild betydelse för unga människor och kommande generationer eftersom dessa inte alltid har möjlighet att knyta sina egna erfarenheter och hemmiljöer till kulturarvet.

Kulturarvsplaneringens utmaningar och möjligheter

Den fysiska riksplaneringen utmärks ofta av ett objektsinriktat kulturarvstänkande med fokus på restriktioner i stället för resurser. Vad som snarare behövs är relationella och processuella perspektiv i stället för ett reservatstänkande. Samhällsplaneringens ideal har också förändrats från en tydlig förankring i experttänkande till en mer kommunikativ idealbild med fokus på medborgardeltagande och demokrati. När samhällen förändras på global och lokal nivå är det viktigt att uppmärksamma olika individers och gruppers möjlighet att knyta sina erfarenheter till en mångfald av minnen. En planering utan hänsyn till och insikt i vardagens kulturella betydelser motverkar då sitt syfte (Svensson & Wetterberg 2008).

Birgitta Svensson har i ett flertal publikationer visat att *kulturarvsplanering* innebär diskussioner både om hur kulturarv formas och om hur framtiden skapas. Inom kulturarvsinstitutionerna finns makten och möjligheten att i dialog med samhällets medborgare diskutera och dokumentera det som vi vill minnas av historien och samtiden och därmed vad som skall bli framtidens kulturarv. Ett sådant perspektiv innebär att det inte är tillräckligt att bara se till bevarande av och restriktioner för kulturarv. Respekt mot kulturarvet bör inte heller

enbart handla om materiella byggnadshistoriska värden utan även om människovärden och en insikt om att samtida värden kan användas tillsammans med historiska värden. Kulturarvet kan då ses som en produktionskraft i samhällsutvecklingen, som en ekonomisk resurs utifrån en social vinkling (Svensson 2005b).

Med hjälp av begreppet *kulturarvsplanering* har forskargruppen i projektet *Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser* pekat på att visioner om det goda samhället behöver ges en kulturell grund att vila på, vilket i sin tur leder till social trygghet och ekonomisk utveckling. I antologin om Malmberget föreslås en kulturarvsplanering som tar sin utgångs-

punkt i ett brett spektrum av erfarenheter och historiska värden i kulturmiljön. Här har kulturarvsförvaltningen möjligheter att bidra till en planering av goda livsmiljöer. Med en insikt om att kulturarv är mångfaldiga och handlar om människovärden och minnespolitik kan den lokala planeringen uppmärksamma den lokala kulturens och kulturmiljöns betydelse i stadsomvandlingar. Men det finns också svårigheter och risker med ett sådant arbetssätt. Vilka bilder och tolkningar som ges företräde handlar allt oftare om resurser och makt. Kulturarvsplanering kan därmed vara frigörande men kan också användas för andra begränsande syften som uteslutning och negligering (Svensson 2005b).

Källor och litteratur

Ashworth, G. J., Graham, B. J. & Tunbridge, J. E. 2007
Pluralising pasts: heritage, identity and place in multicultural societies.
London: Pluto Press.

Christensen, P. M. & O'Brien, M. (red.) 2003
Children in the city: home, neighbourhood and community.
London: Routledge/Falmer.

Darian-Smith, K. & Pascoe, C. (red.) 2012
Children, childhood and cultural heritage.
New York: Routledge.

Feldmann, B. 2008
Gropen och gettot – om kulturarv, identitet och generation.
I: Svensson, B. & Wetterberg, O. (red.) 2008: *Malmberget: strukturella förändringar och kulturarvsprocesser: en fallstudie*.
Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Feldmann Eellend, B. 2013
Visionära planer och vardagliga praktiker. Postmilitära landskap i Östersjöområdet.
Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Harrison, R. (red.). 2010
Understanding the Politics of Heritage.
Manchester: Manchester University Press.

<http://www.raa.se/kulturarvet/modernt-kulturarv/malmfalten/>

Johansson, B. 2006
Children's visions of the city.
I: Qviström, M. & Saltzman, K. (red.): *Landscape studies at the city edge*. Rapport 06:5. S. 28-36.
Alnarp: Swedish University of Agricultural Sciences.

Smith, L.J. 2008
Heritage, gender and identity.
I: Graham, B. & Howard, P. (red.): *Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*.
Aldershot: Ashgate.

Svensson, B. 2005a
Kulturarv och identitetspolitik.
I: Jönsson, L-E. & Svensson, B.(red.): *I Industri-samhällets slagskugga. Om problematiska kulturarv*. Stockholm: Carlsson.

Svensson, B. 2005b
Kulturarvsplanering som vision.
I: Forsberg, G. (red.): *Planeringens utmaningar och tillämpningar*.
Uppsala: Uppsala Publishing House.

Svensson, B. & Jönsson, L-E. (red.) 2005
I Industrisamhällets slagskugga: om problematiska kulturarv.
Stockholm: Carlsson.

Svensson, B. & Wetterberg, O. (red.) 2008
Malmberget: strukturella förändringar och kulturarvsprocesser: en fallstudie.
Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Noter

1. Artikeln bygger i stora drag på kapitlet "Gropen och gettot – om kulturarv, identitet och generation" av B. Feldmann 2008. Materialet bygger bland annat på muntliga intervjuer med unga invånare i Malmberget.
2. <http://www.raa.se/kulturarvet/modernt-kulturarv/malmfalten/>